

Гонта С.В.

СТРУКТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті розглянуто досвід структурних реформ деяких постсоціалістичних країн Східної Європи: Польщі, Болгарії, Румунії. Проаналізовані шляхи виходу з перехідного стану та подолання диспропорційності структури національної економіки, перебіг Євроінтеграційних процесів. В різній мірі для усіх вищезазначених країн був характерний спад економічних показників після початку реформ, але, зважаючи на необхідність гармонізації законодавства з нормами ЄС та адаптації соціально-економічних показників до певного рівня, а також на широкі зовнішні інвестиції після приєднання до Співдружності, кризи вдалося подолати, хоча і залишились певні проблеми.

Ключові слова: структурні трансформації, реформи, диспропорційність економіки, євроінтеграція.

Постановка проблеми. Численні зовнішні та внутрішні виклики, які постали перед Україною сьогодні, змушують до якісно нової реакції. Анексія та окупація частини території, неоголошена гібридна війна, фізичне знищення значної частини промислового потенціалу та всеосяжний запит суспільства на реформи вимагають не просто косметичних змін та рокіровок, а стратегічних, науково обґрунтованих структурних трансформацій. Після розпаду Радянського Союзу більшість постсоціалістичних країн опинились у схожих умовах, але шлях переходу від командно-адміністративної системи до ринкової економіки у кожній був різний. У наш час, двадцять п'ять років потому, Україна не змогла позбавитись усіх пережитків радянського минулого, і тому, на нашу думку, досвід інших постсоціалістичних східноєвропейських країн зараз є конче актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вагомий внесок у розвиток теоретичних та методологічних аспектів трансформації економічної системи належить Д. Беллу, І. Булееву, В. Бурдяк, В. Бондарець, В. В. Геєцю, С. Глазьеву, П. Друкеру, Д. Кендрику, С. Ковалю, В. Нагірній, Р. Солоу.

Формулювання цілей статті. Головною метою статті є дослідження досвіду структурних трансформацій економіки деяких постсоціалістичних країн Східної Європи задля пошуку прийнятних для України шляхів і методів втілення структурних реформ. Незважаючи на підвищений інтерес до проблеми, що розглядається, дослідження досвіду реформ, направлених на вихід з перехідного та кризового стану країн, відносно близьких як територіально, так і за своїми вихідними параметрами до України, лише набуває актуальності.

Виклад основного матеріалу. Реформи у Польщі розпочалися у складних умовах: макроекономічна розбалансованість, гіперінфляція, великий зовнішній борг, падіння обсягів виробництва. Розроблена стратегія реформування у Польщі включала наступні завдання:

- формування нового типу економічної системи, забезпечення стабільного та динамічного розвитку, вихід Польщі на світову арену. Метою реформ було створення ринкової системи господарювання;

- вибір адекватної економічної політики, яка б привела до формування такої системи, відповідних їй інструментів, послідовності реформ та їх часових меж.

- У стратегії були визначені першочергові завдання:

- досягнення макроекономічної стабільності через скорочення дефіциту державного бюджету, становлення реальної процентної ставки, подолання дефіциту на національних ринках;

- мікроекономічної лібералізації – створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, доступу в країну іноземних інвестицій, створення конкурентного середовища, зокрема, за рахунок відміни пільг, скорочення субсидій, лібералізації цін;

- інституційної структурної перебудови, проведення розукрупнення та приватизації основної частини державних підприємств, ліквідації вітчизняних монополій, незалежності національного банку, реформування фінансового сектору, впровадження нового бюджетного законодавства, відміни позабюджетних фондів.

Відносно інших постсоціалістичних країн Польща була в кращих умовах завдяки більш гнучкій структурі національного господарства, зорієнтована на задоволення потреб внутрішнього ринку і тому менш залежна від негативних зовнішніх чинників, домінування приватного сектору у сільському господарстві, частково – у сфері послуг, будівництві, ремеслах тощо. За період реформ Польща не втратила свого промислового потенціалу, обсяг промислового виробництва зріс за 10 років майже у 2,5 рази.

© Гонта Сергій Володимирович, аспірант Чернігівського національного технологічного університету, s.gonta7@gmail.com

Стратегічною метою реформ було формування ефективної структури національного виробництва за допомоги органічного поєднання ринкових механізмів та державного регулювання. Особливо важливим стояло питання приватизації. Великі підприємства приватизувались у два етапи: акціонуванням із подальшим продажем акцій через фондові біржі або відкриті тендери. У приватизації 514 акціонерних підприємств взяли участь 28 млн громадян, яким були надані приватизаційні бони. Малі і середні підприємства приватизувались через продаж, створення нових підприємств на базі фондів діючих, оренду з викупом (як правило, трудовими колективами). Був затверджений перелік стратегічно важливих підприємств – вугільної, оборонної промисловості та енергетики, які не підлягали приватизації.

Розвиток приватного підприємництва, поступове входження державних підприємств у ринкові відносини спричинились до формування ефективних виробництв, що випускають конкурентоспроможну продукцію на світових ринках. Особливу роль у виробництві високотехнологічної, експортно-орієнтованої продукції в Польщі відіграли іноземні інвестиції, обсяг яких на кінець 1999 р. перевищував \$35 млрд. Більше як 60 % із них були спрямовані у будівництво, транспорт і зв'язок, машинобудування. Переважаюча кількість інвестицій надходила із високорозвинених країн: Німеччини, США і Франції.

У результаті здійснюваних реформ зростала роль приватного сектору. У 2000 р. його частка становила у ВВП 61,2 %, в зайнятих – 72,1 %, в інвестиційних видатках – 65,2 %, у проданій промисловій продукції – 70 %, в експорті – 83,6 % [5].

Розвиток приватного сектору, жорстка конкуренція та цілеспрямована діяльність держави спричинились до формування раціональної структури національного виробництва протягом перших 10 років реформ. У наступний період вона вже не зазнала істотних змін. У 2010 р. у ВВП частка сільського господарства становила 3,1%, промисловості – 21,6 %, будівництва – 6,3 %, торгівлі і ремонту – 16,6 %.

В удосконаленні структури виробництва, її модернізації і нарощенні обсягів виробництва важливу роль відіграють інвестиції, які цілеспрямовано скеровуються у пріоритетні сфери виробництва, зокрема у промисловість та будівництво. В останні роки істотно зростають інвестиції у соціально значущі сфери – комунальне обслуговування, освіту і охорону здоров'я. Відповідно до секторів власності, починаючи із 2000 р., структура інвестиційних видатків не зазнала істотних змін: дві третини із них – приватні, решта – порівну – видатки державних та місцевих органів. Кошти із державного бюджету забезпечують більше половини видатків у країні на науку та науково-дослідні роботи. Проте загальна

величина видатків на цю сферу є недостатньою, оскільки становить менше 1 % ВВП. Забезпечення високотехнологічного рівня виробництва та зростання його обсягів значною мірою здійснюється за рахунок інвестицій із високорозвинених країн. У 2008 р. обсяг накопичених іноземних інвестицій становив \$161,4 млрд (в Україні – \$47 млрд). На сьогодні Польща – одна з найбільш розвинених країн Східної Європи, якій вдалося подолати перехідний період та стати впливовим гравцем на європейському просторі.

В деяких постсоціалістичних країнах ситуація була інша. Так, наприклад, досить сильно відрізняється досвід **Болгарії**. Основними принципами конституції Болгарії стали парламентаризм, політичний плюралізм, соціальна ринкова економіка і гарантування прав і свобод громадян. Проте, попри теоретичну визначеність вектору розвитку, на практиці ж чіткого плану із втілення структурних змін не було, через що відхід від соціалізму був хаотичний та непослідовний. Численна кількість новоутворених політичних партій злились у кілька об'єднань. Реально ж політична система Болгарії стала двополюсна.

У цей перехідний період основними політичними пріоритетами Болгарії були:

- демократія та політичний плюралізм;
- приватна власність та лібералізація економічних відносин;
- поновлення основних свобод населення;
- активна прозахідна політика;
- динамічні зміни політичної еліти.

Але, через нестачу досвіду та чіткої стратегії розвитку для болгар були характерні і такі вади: запозичувались іноземні моделі вирішення проблем, які не були адаптовані для поточних умов, непродумане послаблення ролі державного управління погіршили стан судової системи, поліції та армії, характерна патологічна корупція, слабкий фінансовий та адміністративний контроль призвели до значного збільшення тіншового сектору економіки, значний вплив організованих злочинних угруповань на економічну та політичну діяльність, нерегульований та шахрайський перерозподіл власності, недосконала система соціального захисту.

Незвичність нової економічної та політичної моделі, особистісні амбіції, неспроможність політичної еліти до компромісу, сумбурність прийнятих рішень, відсутність теоретичного обґрунтування одних реформ при виключенні умовлядності інших стали основними перешкодами на шляху політичної трансформації у Болгарії. Проте надзвичайно важливим був вплив і економічної системи, що також потребувала реформування, яке проходило досить складно.

Перехідний період різко погіршив усі економічні показники Болгарії. На третину зменшується ВВП, відбувається спад промислового і аграрного виробництва, скорочення обсягів зов-

нішньої та внутрішньої торгівлі, зменшується зайнятість населення. Надмірна індустріалізація негативно вплинула на промисловість: включена у систему виробництва інших соціалістичних країн промислова система Болгарії виявилась неспроможною функціонувати в контексті однієї держави, була майже паралізована. Ситуацію значно загострили «шокові» політичні зміни: стихійна приватизація, лібералізація кредитних та валютних операцій, безконтрольний імпорту товарів. Важке економічне становище відобразилось і на сільському господарстві, традиційному для Болгарії. Окрім цього, характерним було від'ємне торговельне сальдо, різке збільшення зовнішнього боргу та скорочення державного бюджету [1].

Економічна реформа у Болгарії розпочалась 1991 року з повної лібералізації цін, прибутків та валютних курсів. Наслідки були швидкими і жакливими: за два роки обсяги виробництва впали майже вдвічі. Підприємства не мали ні часу, ні ресурсів, ні досвіду, щоб підготуватися до змін. При тому, що базувалися реформи на принципах плюралізму власності, економічної свободи та демонополізації, їх реальне втілення було неможливе в тих реаліях. Було зроблено багато помилок, велика кількість яких були суто політичними: значна політизація економічних перетворень, відсутність чіткої стратегії економічного розвитку, невідповідні, суто політичні договори про зони вільної торгівлі з Македонією та Туреччиною, прийняті без урахування конкурентоспроможності болгарських товарів, стихійна приватизація. Тотальна корупція, втручання в економіку організованих злочинних угруповань, низька ефективність поліції та судової системи ще більше ускладнювали ситуацію, що не могло не потягнути за собою важкі соціальні наслідки: безпрецедентний ріст безробіття та різке зменшення реальних доходів більшої частини населення [2].

Лише на початку 2000-их болгарська економіка сповільнила свій спад, а з 2002 року починається невеликий, але стабільний приріст ВВП. Зрештою, у 2007 році Болгарія приєднується до Європейського Союзу. Окрім основних переваг (вільний доступ на ринок ЄС та безвізовий режим з іншими європейськими країнами), Болгарія взяла на себе обов'язки виконати низку вимог ЄС, основними з яких були такі:

- гармонізація законодавства Болгарії із європейським законодавством;
- продовження структурних реформ;
- реформування системи правосуддя, органів, що покликані боротися з корупцією та організованою злочинністю;
- сприяння політиці розширення ЄС за рахунок країн Західних Балкан;
- приєднання до енергетичних стандартів ЄС.

Вирішення цих завдань мали сприятливий соціально-економічний ефект. Хоча і з великими

труднощами, але в цілому Болгарія змогла подолати перехідний період і зайняти своє місце на геополітичній мапі сучасної Європи.

Розвиток **румунської** економіки у 90-ті роки був досить схожим на болгарський, хоча мала місце і своя специфіка, пов'язана із запровадженням як елементів градуалізму, так і «шокової терапії».

Після страти диктатора М.Чаушеску та заступлення комуністичного режиму надії на стрімкий розвиток до рівня розвинутих європейських країн виявилися нездійсненними. Насамперед тому, що стартовий стан країни був в багатьох аспектах гіршим, ніж, наприклад, у сусідній Угорщині. Найгострішими проблемами були відстала промислова база, обмеженість ресурсів та екстенсивний характер їх використання. Характерним було скорочення видобування нафти, що раніше практично повністю забезпечувала потреби всієї Румунії. Хаотичні реформи на початку 90-х років не принесли очікуваного ефекту, через що було гостро підняте питання системного реформування. Задля його реалізації була прийнята програма всеохоплюючої макроекономічної стабілізації і розпочалися структурні трансформації в румунській економіці. Зміни торкнулися усіх секторів національного господарства, проте пріоритетними напрямками стали:

- ліквідація найбільших енергоспоживачів, що мали значний рівень технологічної відсталості та наднормативну енергомісткість продукції, що вироблялася;
- реформування великих сільськогосподарських підприємств та встановлення нових норм аграрних відносин;
- модернізація кредитно-фінансового сектору.

Однак на початковому етапі реформування національної економіки не вдалося досягти значного результату: ВВП країни продовжував падати, хоча й повільніше (1997 – 6,6%, 1998 – 4,5%, 1999 – 2%). За угодою з МВФ (1999) Румунія отримує кредит в обсязі 547 млн дол., проте вже через два місяці було скасоване надходження другої частини траншу через неузгодженість дій уряду та вимог МВФ до бюджетного фінансування та надання кредитів приватному сектору. Саме тоді Румунія була близькою до оголошення дефолту, чого вдалося запобігти низкою малопопулярних заходів: прискорена приватизація, жорстка податкова політика, реструктуризація збиткових підприємств тощо. Одним із стабілізуючих заходів було використання валютних резервів Національного банку, що скоротилися на 1,5 млрд дол. [4].

У XXI століття країна входить не з найкращою макроекономічною ситуацією:

1. Низький рівень ринкової капіталізації, яка у 1999 році становила 0,36 млрд. дол., що

складало лише 0,6% ВВП (в Угорщині, відповідно, 13 млрд дол. та 25,7%; в Польщі – 23 млрд та 14,6%).

2. Низька інвестиційна активність зарубіжних компаній. Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій досяг у 2000 році 7 млрд дол. (333 дол. на душу населення). (В Угорщині відповідно 22,5 млрд та 2200 дол. на душу населення, у Польщі – 36 млрд дол. та 947 дол. на душу населення).

3. Перевищенням імпорту над експортом (в 2000-му році в 1,3 раза) і, як наслідок, 5% дефіцитом платіжного балансу за відношенням до ВВП). Дефіцит бюджету у 2000 році дещо зменшився, проте все одно перевищував 3% ВВП.

4. Невисока підприємницька активність прослідковувалася і на мікрорівні.

Разом з тим наслідки реформування економіки Румунії на початку 2000 були обнадійливими, що справило вплив і на обсяги національного виробництва. Якщо в 2000 році було лише 1,8% зростання, то вже у 2001 році темпи приросту ВВП сягали 5,3%, а його загальний обсяг зріс до 39,7 млрд дол.

Вступ Румунії у 2007 році до ЄС зумовлює продовження трансформацій в економіці і вжиття заходів, спрямованих на гармонізацію:

- поглиблення структурної реформи виробництва, насамперед в аграрному секторі, частка якого в ВВП становить 13%, а відсоток зайнятих трудових ресурсів у ньому взагалі виглядає рекордним для всієї Європи – 37,7% (2002);

- подальше наближення країни до маастрихтських критеріїв у першу чергу передбачає приборкання інфляції (у 2000-му році вона становила 45,8%, в Болгарії – 2,6%, в Угорщині – 10%, в Польщі – 7,2%);

- боротьба із бідністю. У 2002 році на соціальну безпеку було витрачено 10,4% ВВП, проте навіть і зараз майже 40% населення країни перебуває за межею бідності;

- додання регіональних диспропорцій шляхом створення зон пріоритетного розвитку, надання допомоги депресивним.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Банков Г. Политика занятости в Болгарии в период рыночной трансформации / Г. Банков // Проблемы теории и практики управления: Международный журнал. – 06/2003 . – № 3 . – С.61–66.
2. Бурдяк В. І. Вплив трансформації політичного режиму на соціальні та економічні реалії Болгарії /В.І.Бурдяк // Панорама політологічних студій: науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип. 10. – Рівне: РДГУ, 2013
3. Бондарець М.В. Глобальні стратегії трансформації та структурної модернізації соціально-економічного розвитку транзитивних країн / М.В. Бондарець // Дослідження міжнародної економіки: Збірник наукових праць. – 2011. – Випуск 2(67). – С. 99–104.
4. Брусиловська О.І. Економічна трансформація країн східної Європи в умовах членства в Європейському Союзі / О.І. Брусиловська // Вісник Одеського національного університету. – 2008. –№3. – С. 179-184.
5. Козяк В. Д. Використання досвіду Республіки Польща у процесі трансформації господарської системи України / В. Д. Козяк, О. Р. Саніна // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2013. – № 767. – С. 317–325.

Висновки і пропозиції. Перешкодою для ефективного втілення реформ можна вважати і певні ментальні особливості, зокрема – відносно молодий інститут приватної власності та підприємництва в деяких регіонах, що веде до викривленого сприйняття демократичних цінностей та свобод, відсутності відчуття соціального обов'язку у підприємців.

На нашу думку, першочерговим завданням сьогодні повинна бути розробка гармонійної структури українського національного виробництва, яке змогло би задовольняти як внутрішні потреби, так і ефективно конкурувати на зовнішньому ринку. Особливо актуально це зараз, після підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Збільшення частки підприємств, що виробляють кінцевий продукт та високотехнологічних виробництв (ІТ, авіакосмічна галузь, приладобудування). Підтримка малих та середніх фермерських господарств та стимулювання розвитку агропромислового комплексу.

Окремим вразливим секторам економіки доцільно приділити особливу увагу. Виважена тарифна політика в галузі енергетики забезпечить можливість запобігти падінню рентабельності підприємств та посиленню соціальної напруги в суспільстві. Через реалізацію певних програм держава повинна надавати безпосередню фінансову допомогу малому та середньому підприємству. Забезпечення лібералізації зовнішньої торгівлі, враховуючи вимоги Європейського Союзу; особливо зважено регулюючи ринок послуг, над яким, за хибної політики, держава може легко втратити контроль.

Разом з цим конче необхідні структурні поліпичні реформи, спрямовані на створення ефективного законодавства, прозорої діяльності фіскальних служб, унеможливлення корупції та виведення ресурсів з тіньового сектору економіки, і, що не менш важливо, відновлення довіри суспільства до влади.

Зрештою кожна криза – це великий шанс на зміни, яких Україна потребує сьогодні, як ніколи.

REFERENCES

1. Bankov G. (2013) Politika zaniatosti v Bolgarii v period rinochnoy transformacii [Employment policy in Bulgaria in the period of market transformation]. Problemi teorii i praktiki -- Problems of the theory and practice of management: An International Journal, 6, 61-66 [in Russian].
2. Burdiak V. (2013) Vpliv transformacii politichnogo rejimu na sotsialni ta ekonomichni realii Bolgarii [The impact of the transformation of the political regime of social and economic realities in Bulgaria]. Panorama politichnih studiy: naukovi visnik Rivnenskogo derjavnogo gumanitarnogo universitetu -- Panorama of Political Studies: Research Bulletin Rivne State Humanitarian University, 10 [in Ukrainian].
3. Bondarets V. (2011) Globalni strategii transformacii ta strukturnoi modernizacii sotcialno-ekonomichnogo rozvitku tranzitivnih krain [Global strategy for transformation and structural modernization of socioeconomic development of transitive countries]. Doslidzhennya mizhnarodnoyi ekonomiky: Zbirnyk naukovykh prats' - Research International Economics: Scientific Papers, 67, 99-104 [in Ukrainian].
4. Brusylovs'ka O. (2008) Ekonomichna transformatsiya krayin skhidnoyi Yevropy v umovakh chlenstva v Yevropeys'komu Soyuzi [The economic transformation of Eastern Europe in terms of membership in the European Union]. Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu -- Bulletin of the Odessa National University, 3, 179-184 [in Ukrainian].
5. Kozyak V. (2013) Vykorystannya dosvidu Respubliki Pol'shcha u protsesi transformatsiyi hospodars'koyi systemy Ukrayiny [Using the experience of Poland in the transformation of the economic system Ukraine]. Visnyk Natsional'noho universytetu "Lviv's'ka politehnika". Menedzhment ta pidpryemnytstvo v Ukrayini: etapy stanovlennya i problemy rozvytku -- Proceedings of the National University "Lviv Polytechnic". Management and Entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and development problems, 767, 317-325 [in Ukrainian].